

Balsių ilginimas kaip sociolingvistinė vilniečių tarties ypatybė

Ramunė Čičirkaitė

Lietuvių kalbos institutas
ramune.cicirkaite@lki.lt

Loreta Vaicekauskienė

Lietuvių kalbos institutas
loreta.vaicekauskiene@flf.vu.lt

Anotacija

Norminamuosiuose tekstuose vilniečių kalba neretai pavadinama lenkų ir rusų kalbų paveikta žargoniška puskalbe, įvairių tarmių mišiniu. Tokio neigiamo vertinimo ji paprastai sulaukia dėl kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimo, o ypač dėl jokiai lietuvių kalbos tarimei nebūdingo, todėl esą dėl slavų kalbos įtakos atsiradusio ilginimo žodžio gale. Straipsnyje analizuojama, kiek vilniečių lietuvių kalboje paplitęs trumpųjų balsių ilginimas žodžio kamiene ir galūnėje, kaip jis priklauso nuo kalbinių ir socialinių veiksnių ir nuo kalbos kontrolės laipsnio. Tyrimo empirinė medžiaga – 4,5 val. sociolingvistinių interviu su skirtingo amžiaus ir lyties lietuvių šeimose gimusiais antros ar trečios kartos vilniečiais. Ilginimo reiškinyje informantų kalboje analizuojamas gretinant tris vadinamuosius kontekstinius sociolingvistinių interviu stilius: 1) laisvąjį pokalbį, 2) specialiai sukurto rišlaus teksto skaitymą ir 3) specialiai sudarytų žodžių porų skaitymą.

Raktažodžiai: variantų sociolingvistika, vilniečių tartis, balsių ilginimas, sociolingvistinis kintamasis, kalbos kontrolė, kalbos stigmatizavimas

1. Įvadas

Vidinės Vilniaus kalbos ypatybės buvo tirtos prieš keletą dešimtmečių. Sociolingvistikos ir statistinės matematikos metodais analizuoti vokalizmo, prozodijos ir konsonantizmo reiškiniai (žr. Grumadienė 1983, 1988, 1989, 1994). Priešingai nei įprasta dialektologijai, sociolingvistiniuose tyrimuose miestiečių kalbos balsių kiekybė nustatoma ne tik gretinant kiekvieno kalbėtojo vartojamų balsių

trukmės parametrus, bet ir lyginant miesto tarties modelius su bendrine kalba (bk). Taip nustatyta, kad viena iš skiriamųjų vilniečių kalbos ypatybių yra mažesnė nei bk ilgųjų ir trumpųjų balsių priešprieša – trumpinami nekirčiuoti ilgieji ir ilginami trumpieji balsiai. Beveik dėsningas nekirčiuotų ilgųjų balsių patrumpinimas ir trumpųjų kirčiuotų balsių pailginimas minimas ir Vilniaus krašto ir miesto tekstų rinkinio įvade (žr. Vitkauskas, Grinaveckienė 1997: 8–11). Naujausi mikrosociolingvistiniai Vilniaus kalbos tyrimai, atlikti 2010 m. vykdant Vilniaus kalbai skirtą projektą¹, taip pat atskleidė, kad trumpųjų balsių ilginimas yra būdinga vilniečių kalbos ypatybė: dažniausiai pailginami žodžio kamieno kirčiuoti trumpieji balsiai, gerokai rečiau – kirčiuoti trumpieji žodžio galo balsiai ir prieškirtiniai bei pokirtiniai balsiai (žr. Vaicekauskienė 2010).

Spėjama, kad būtent savita trumpųjų garsų fonetinė raiška (ilginimas iki pusilgio ar ilgojo balsio) dėl stigmatizuojančių preskriptyvių vertinimų ir dažno minėjimo viešajame diskurse gali turėti reikalingą socialinę krūvį ir funkcionuoti kaip vilniečių socialinių grupių (sociolektų) ar atskirų kalbėtojų skiriamasis ženklas.

Iš tiesų, veikiausiai dėl augančio prestižo, taip pat dėl konkurencijos su bk sakininėje žiniasklaidoje sostinės kalba dažniau apibūdinama neigiamai. Yra užsiminta, kad po Antrojo pasaulinio karo ji ėmusi daryti įtaką visai Lietuvai, tačiau „anaiptol ne visuomet teigiamą“ (Zinkevičius 1994: 168). Kalbos normintojų tekstuose Vilniaus kalba pavadinama lenkų ir rusų kalbų paveikta žargoniška puskalbe, įvairių tarmių mišiniu. Trumpųjų balsių ilginimas (ypač ilginimas žodžio gale) aptinkamas ir sakininės žiniasklaidos kalboje ir yra laikomas viena iš didžiausių žurnalistų kalbos ydų (žr. Pupkis 2006, 2007; Kačiuškienė, Kruopienė 2008)² bei klasifikuojamas kaip administraciškai baustinas bk normos pažeidimas (plg. Tarties reikalavimai). Esama duomenų, kad tokios ir moksliniuose straipsniuose pasitaikančios (plg. Grumadienė 1989) preskriptyvios nuostatos ir kai kurių Vilniaus kalbos bruožų apibūdinimas kaip žargono gali veikti pačių vilniečių savo kalbinio kodo vertinimus ir socialiai stigmatizuoti kalbamąją fonetinę ypatybę – pailgintą trumpąjį balsį (Vaicekauskienė, Čičirkaitė 2011).

---

¹ „Kalba Vilnius: Vilniaus kalbos vaidmuo šiuolaikinėje Lietuvoje“, 2010 (vykdė Lietuvių kalbos institutas, rėmė Lietuvos mokslo tarybos nacionalinė mokslo programa *Valstybė ir tauta: paveldas ir tapatumas*, vadovė Loreta Vaicekauskienė).

² Tiriant žurnalistų nuostatas pastebėta, kad idealioji norminė bk TV ir radijuje vertinama menčiau nei vadinamoji paprastoji bk (Vaicekauskienė 2011). Daugelis paprastosios kalbos bruožų sutampa su Vilniaus kalbos, tačiau šių kalbos atmainų iširtumas tebėra itin menkas.

Lietuvių kalbotyroje iš esmės sutariama dėl vilniečių balsių ilginimo kilmės. Manoma, kad Vilniaus lietuviškoji koinė turėjo susiformuoti vyraujančios rytų aukštaičių vilniškių patarmės pagrindu, išlaikydama pagrindinius jos bruožus (Zinkevičius 2006: 132), taigi dabartinės Vilniaus kalbos žodžio kamienne vartojamų balsių ilginimas gali būti laikomas tarminės kilmės. O štai kirčiuoto žodžio galo balsių ilginimas, fakultatyvus (pasitaikantis ne nuolat, o kartkartėmis) reiškinys, laikomas būdingu dvikalbiamis žmonėms, daugiausia „rytiniuose lietuvių kalbos ploto pakraščiuose labiau slavų kalbų paveiktiems“ (Zinkevičius 1966: 104). Norminamuosiuose tekstuose šią ypatybę, kaip minėta, linkstama vadinti tarties žargonu, ateinančiu iš kitų kalbų ar veikiamu jų pavyzdžio (Pupkis, 2006; 2007). Pabrėžtina, kad čia nediferencijuojama kalbėtojo kilmė, o galūninis ilginimas apibendrinamas tiesiog kaip vilniečių kalbos yda ir relevantinis tarties požymis. Prieš keletą dešimtmečių atlikti vilniečių kalbos tyrimai rodo, kad kirčiuoto žodžio galo balsių pailginimas iš tiesų būdingas *nelietuvių* tautybės vilniečiams ir pirmiausia asocijuojamas su nelietuvių vilniečių tartimi, o patys vilniečiai lietuviai esą nelinkę laikyti jo savo tarties norma (žr. Grumadienė 1983: 87).

Šiuo tyrimu, griežtai kontroliuojant informantų kilmę, siekiama patikrinti ir patikslinti literatūroje pateikiamus apibendrinamus teiginius apie trumpųjų balsių ilginimą kaip skiriamąją vilniečių tarties ypatybę: žiūrima, kaip plačiai paplitęs balsių ilginimo reiškinys tikrųjų, vilniečių šeimose gimusių, etninių *lietuvių* vilniečių kalboje, koku dažnumu santykiauja kamieno ir galūnės balsių ilginimas, kaip jis priklauso nuo lingvistinių ir socialinių veiksnių ir nuo kalbos kontrolės laipsnio.

2. Tyrimo empirija ir metodas

2.1. Informantai ir interviu

Tyrimo empirinė medžiaga – septyniolikos antros ir trečios kartos vilniečių kalbos įrašai. Iš viso – 6 val. pokalbių su informantais; atmetus tyrėjo intarpus, per 4,5 val. pačių informantų kalbos. Trumpiausio laisvojo pokalbio su vienu informantu trukmė, atmetus tyrėjo kalbos intarpus, buvo dešimt minučių, todėl iš visų kitų informantų laisvojo pokalbio analizei taip pat pasirinktos pirmos dešimt minučių. Taip pat analizuoti informantų skaitomas tekstas ir žodžių poros; vidutinė jų trukmė

– šešios minutės³. Ši medžiaga yra dalis kaupiamo Vilniaus kalbos tekstyno, sudaryto iš interviu su skirtingo amžiaus ir lyties Vilniuje gimusiais suaugusiais vilniečiais lietuviais⁴.

Atrinktieji septyniolika informantų – tai visi į Vilniaus kalbos tekstyno tiriamąją imtį pakliuvę antros ir trečios kartos vilniečiai lietuviai, turintys lietuvių tautybės sutuoktinį ar draugą, gimę Vilniuje ir ilgesniam laikui nebuvę iš čia išvykę, kurių *abu tėvai* taip pat yra gimę Vilniuje ir yra lietuviai. Tokio griežto informantų atrankos principo laikytasi siekiant kiek įmanoma eliminuoti Lietuvos didmiesčiams, ypač sostinei, būdingos pusiau tarminės tarties veiksnių ir kontroliuoti mums aktualią nelietuvių (dažniausiai – lenkų ir rusų) kilmės įtaką. Ligšioliniuose Vilniaus kalbos tyrimuose informanto vilniečio sąvoka traktuota plačiau: pavyzdžiui, Vitkausko ir Grinaveckienės informantai buvo senieji, 19 a. pab.–20 a. pr. Vilniuje ir Vilniaus krašte gimę, vilniečiai ir analizuota tėvų tarmės įtaka jų kalbai (žr. Vitkauskas, Grinaveckienė 1997), o Grumadienės informantų imtis suformuota atsitiktinės atrankos būdu pagal gyventojų surašymo duomenis. Grumadienė nekėlė tikslo ieškoti antros ar trečios kartos vilniečių ir tiriamąjį korpusą formavo iš interviu su pirmos kartos informantais, t. y. tais, kurie patys gimė Vilniuje, abiejų tėvų lietuvių šeimoje (išlyga daryta vyriausios kartos atstovams – jie galėjo būti gimę ir ne Vilniuje) (žr. Grumadienė 1983: 66–67).

Teigiama, kad naujų kalbos atmainų radimasis koreliuoja su kalbos vartotojų kartomis ir tik trečioji karta atstovauja jau naujam kalbos variantui (Kerswill, Trudgill 2005: 200, cit. iš Aliūkaitė 2010: 41–42). Dėl istorinių aplinkybių sudaryti vilniečių informantų imtį vien iš trečiosios kartos vilniečių (ypač vyresnio amžiaus) būtų itin sudėtinga, todėl šiame tyrime remiamasi ir antros kartos vilniečių kalbos medžiaga. Sociodemografiniai informantų duomenys pateikiami 1 lentelėje.

Amžiaus grupė	Vyr.	Mot.	Inf. skaičius
18–24 m.	19 m. TSPMI studentas 21 m. garso režisierius 22 m. suaugusiųjų m-klos moksleivis	18 m. vakarinės m-klos moksleivė 19 m. VPU studentė 20 m. suaugusiųjų m-klos moksleivė 21 m. VDA studentė	8

³ Plg.: Laimos Grumadienės tyrimai buvo atlikti su 7 val. trukmės 71 informanto kalbos įrašais (Grumadienė 1989: 292). Mūsų pasirinktas metodas – kokybiškai kitas. Informantų imtis čia gerokai mažesnė, tačiau labiau kontroliuojami jų sociodemografiniai duomenys, naudojami ilgesni kalbos įrašai. Tai leidžia atlikti gilesnę kokybinę analizę.

⁴ Vilniaus kalbos tekstynas pradėtas rengti 2010 m., vykdant projektą „Kalba Vilnius“ (žr. 1 išnašą). Tekstyną kol kas sudaro 30 valandų 64 informantų įrašų, informantų skaičių ir tekstyno apimtį ketinama didinti.

		22 m. VU soc. darbo studentė	
25–34 m.	25 m. inžinierius 28 m. spaustuvės darbuotojas	25 m. bibliotekininkė 26 m. administratorė 30 m. architektė	5
35–44 m.	39 m. hidrogeologas, direktorius 40 m. NVO projektų vadovas	36 m. biologė 38 m. medicinos sesuo	4
Inf. skaičius	7	10	Iš viso: 17

1 lentelė. Tyrimui atrinktų antros ir trečios kartos vilniečių sociodemografiniai duomenys

Interviu atlikti remiantis adaptuotu klasikiniu Williamo Labovo sociolingvistinio interviu metodu. Tokie interviu su vilniečiais jau yra buvę atliekami aštunto deš. pabaigoje minėtuose Grumadienės tyrimuose (žr. Grumadienė 1988, 1989). Jų esmė – įrašyti kuo autentiškesnės, sąmoningai nekontroliuojamos informanto kalbos, o paskui pateikti informantui keletą testų, kurie atkreiptų jo dėmesį į kalbą, o tyrėjui atskleistų, kaip informanto kalba keičiasi, didėjant dėmesingumui ir kontrolei. Informanto kalbos pokyčiai analizuojami gretinant tris vadinamuosius kontekstinius stilius: 1) laisvąjį pokalbį, 2) specialiai sukurtą rišlaus teksto skaitymą ir 3) specialiai sudarytą žodžių porų skaitymą (žr. 1 priedą).

Spontaniškos kalbos fonetinių paradigų informantai sąmoningai iš esmės nekontroliuoja; kuo labiau jie įsijaučia į pasakojimo turinį, tuo mažiau yra veikiami įtampos dėl šalia esančio tyrėjo (plg. Labov 1968), todėl kaip tik laisvasis pokalbis leidžia maksimaliai išryškinti informanto vernakulą. Kaip įprasta tokiems tyrimams, per mūsų interviu su vilniečiais stengtasi imituoti simetrišką, natūralų pašnekovų bendravimą ir kiek įmanoma vengti tyrėjo poveikio informanto kalbai. Vienas iš būdų išgauti kuo autentiškesnę kalbą yra pateikti klausimų, kurie nukreiptų informanto dėmesį nuo kalbos raiškos ir sutelktų į turinį. Labovo interviu buvo prašoma papasakoti apie kada iškilusį pavojų gyvybei. Kalbos bendruomenėse, kur tokie klausimai nelabai aktualūs, ieškoma kitų temų. Pavyzdžiui, danų sociolingvistų tyrimuose klausta apie ne mažiau emocijų keliančius santykius su kaimynais (Kristiansen 2010: 536). Mūsų interviu, be bendrųjų, įvadinių klausimų apie Vilnių, vilniečius, permainas mieste, sostinės ir kitų Lietuvos ar Europos miestų skirtumus, taip pat prašyta papasakoti apie santykius su kaimynais ir patirtas ar girdėtas vagystes bei saugumą mieste. Be to,

tariantis su informantais dėl pokalbio, jiems tebedavo pasakoma, kad tyrime renkami „tikrųjų vilniečių“ prisiminimai, nuomonė apie Vilnių – tam, kad informantas per interviu negalvotų apie kalbą, o kalbėtų – kiek leidžia situacija ir diktofonas – kaip įmanoma laisviau. Su tikraisiais tyrimo tikslais informantai būdavo supažindinami pokalbio pabaigoje⁵.

2.2. Tarties analizės metodas

Tyrime taikomas audicinis informantų tarties tyrimo metodas. Diferencijuojant balsius, kaip pagrindiniu remiamasi trukmės, kaip papildomu – įtemptumo požymiu. Kaip žinoma, vilniečių kalboje trumpieji balsiai gali būti išlaikomi trumpi arba pailginami iki pusilgių ar net ilgųjų. Vadinasi, sociolingvistiniu kintamuoju straipsnyje vertėtų įvardyti garsą (V), turintį tris sociolingvistiškai reikšmingus variantus [V], [V.], [Ṿ], kurie keičia vienas kitą skirtinguose socialiniuose kontekstuose, bet išlaiko tą pačią reikšmę (plg. Hudson 1996: 169–170; Spolsky 1998: 125; Tagliamonte 2006: 10–11). Skirtingos kiekybės balsiai, išlaikydami tą pačią reikšmę, keisti vienas kitą tekste gali, tačiau audiciškai nustatyti, kokiame trukmės intervale išsidėsto pusilgiai, o kokiame – ilgieji balsiai, gana sudėtinga⁶ ir mūsų tyrimui iš principo netgi nebūtina, nes socialinis kintamųjų krūvis pačių kalbėtojų visada bus fiksuojamas tik audiciškai. Analizei naudojamas binarinis balsių variacijos modelis, t. y. žiūrima, ar bk trumpasis balsis vilniečių kalboje išlaikomas trumpas, ar yra pailginamas. Dėl to ir tiriamųjų sociolingvistinių kintamųjų (a), (e), (i), (u)⁷ pusilgiai [a.], [e.], [i.], [u.] ir ilgieji [aʳ], [eʳ], [iʳ], [uʳ] variantai sujungiami į vieną grupę ir vadinami pailgintaisiais balsiais, arba sociolingvistinių kintamųjų pailgintaisiais variantais (apibendrintai – [V./Ṿ])⁸. Įtemptumo požymis atskirai kol kas neanalizuotas.

⁵ Visi informantai yra davę raštišką sutikimą naudoti interviu medžiagą moksliniais tikslais.

⁶ Patikimai nustatyti, kur eina pusilgius ir ilguosius balsius skirianti riba, t. y. kiek kiekybiniai (trukmės) ir kokybiniai (įtemptumo) ilgųjų balsių požymiai ryškesni už pusilgių, galima tik derinant audicinį ir instrumentinį tyrimo metodus.

⁷ Nelietuviškos kilmės žodžiuose vartojamo ir periferine fonema laikomo (plg. DLKG2 1996: 21) trumpojo balsio (o) vartoseną netirta.

⁸ Vilniečių kalboje prieškirčinėje, pokirtinėje, o ypač kirčiuotoje pozicijoje pailgintaisiais balsiais dažniau linkę eiti pusilgiai, o ne ilgieji balsiai. Nei pusilgumo, nei ilgumo ženklas negali būti apibendrinamas kaip tinkamesnis jiems žymėti, todėl tyrime įsivesta santrumpa [V./Ṿ]. Ji apima tiek pusilgį, tiek ilgąjį balsius, tačiau nenurodo, kokios kiekybės balsis yra vartojamas aptariamoje situacijoje.

Iš viso fonetiškai anotuoti 18912 skiemenys, arba visi kirčiuoti ir tiesiogiai prieš kirčiuotą skiemenį ir po jo einantys nekirčiuoti⁹ skiemenys, kurių pagrindą sudaro bet kokios kiekybės sociolingvistinių kintamųjų (a), (e), (i) ir (u) variantai. Pirmiausia analizuojama, kaip pailgintųjų variantų dažnumas vilniečių kalboje priklauso nuo žodžio kamieno ir galūnės akcentinės pozicijos (nediferencijuojant, kokiam kontekstiniame stiliuje jų vartoseną dažnesnė), vėliau – kokio ryšio esama tarp pailgintųjų variantų vartosenos ir kontekstinių stilių.

3. Tyrimo rezultatai

3.1. Pailgintųjų variantų dažnumas skirtingose akcentinėse pozicijose žodžio kamiene ir galūnėje

Nustatyta, kad sociolingvistinis kintamasis (V) tirtųjų vilniečių kalboje tiek (a) prieškirtinėje, tiek (b) kirčiuotoje, tiek (c) pokirtinėje pozicijose gali būti realizuojamas dviem variantais – trumpuoju [V] arba pailgintuoju [V./V·] balsiu¹⁰, plg.: (a) *universitèto, kitù, visà* ir *gedi.mì.no, stu.deñto, užsi.léido*, (b) *telšišké, užplaukia, viskas* ir *ú.župy, šní.piškės, žodžiú.*, (c) *nèskubu, šālininkas, žalgeris* ir *fānu.s, sénbu.viai, suprañti..*

Yra žinoma, kad sociolingvistinio kintamojo variantų dažnumą gali didinti arba mažinti vidiniai (lingvistiniai) ir / arba išoriniai (socialiniai) veiksniai (Wolfram 2009: 39–40). Tikėtina, kad vilniečių pailgintųjų variantų vartosenos skirtumus taip pat lemia lingvistinių ir socialinių veiksnių kovariacija. Vidiniais veiksniais galėtų būti laikomos akcentinė ir skiemens pozicija, taip pat konkretūs balsiai, o socialiniais – informantų amžius, lytis, priklausomybė socialinei grupei.

Akcentinė ir skiemens pozicija vidiniais kintamojo variantų dažnumą skatinančiais veiksniais laikytini pirmiausia todėl, kad trumpųjų ir pailgintųjų balsių priešpriešą kalbėtojai menkiausiai linkę išreikšti kirčiuotoje pozicijoje, ypač – kirčiuotuose ne žodžio galo skiemenyse: [V./V·] ir [V] tarpusavio

---

⁹ Šie iš visų nekirčiuotoje pozicijoje vartojamų skiemenų paprastai išsiskiria didesniu balso spūdžiu ir galimi deramai atpažinti, kai garsų analizė grindžiama tik audiciniu metodu. Toliau regresine ar progresine kryptimi nuo kirčiuoto skiemens nutolę prieškirtiniai ir pokirtiniai skiemenys neanalizuoti, nes kintamųjų (a), (e), (i), (u) pailgintųjų variantų tokiose pozicijose pastebėta vos keletas ir tik kelių informantų kalboje.

¹⁰ Straipsnyje pateikiamuose pavyzdžiuose kirčiuoti pailgintieji balsiai sąlygiškai žymimi vidurinės priegaidės ženklų, tačiau šis ženklas čia suvokiamas ne kaip priegaidė, o kaip apibendrintas pailgintųjų – tiek pusilgių, tiek ilgųjų – balsių kirtis (plg. Girdenis 2002: 212).

santykis kirčiuotoje žodžio kamieno pozicijoje yra 1 : 2,5, kirčiuotame žodžio gale – 1 : 12. Vadinasi, nors kalbos normintojų tekstuose su dvikalbiais kalbėtojais asocijuojamas kirčiuoto žodžio galo ilginimas dažnai apibendrinamas kaip visiems vilniečių kalbinės bendruomenės nariams būdinga ir jų kalbą nuo kitų Lietuvos regionų kalbos skirianti tarties ypatybė, ilginimas šioje pozicijoje fiksuojamas rečiau nei vadinamasis tarminis ilginimas žodžio kamiene (žr. 2 lentelę).

Skiemens tipas ¹¹	Skiemens pozicija kirčio atžvilgiu				
	prieškirtinė	kirčiuota			pokirtinė
	žodžio kamieno	žodžio kamieno	žodžio galo	žodžio kamieno	žodžio galo
trumpasis	6878	1877	3217	1858	4003
pailgintasis	33	742	266	13	25

2 lentelė. Fonetiškai anotuotų skiemenų pasiskirstymas tirtųjų vilniečių kalboje

Mūsų tyrimo duomenimis, prieškirtinėje pozicijoje lietuviai vilniečiai pailgintuosius balsius renkasi itin retai ir rečiausiai iš kitų pozicijų: [V./V̄] ir [V] santykis lygus 1 : 208. Taip pat labai retai pailgintieji balsiai trumpuosius pakeičia pokirtinėje pozicijoje esančiuose tiek žodžio kamieno, tiek ir žodžio galo skiemenyse: kamiene vartojamų variantų [V./V̄] ir [V] santykis yra 1 : 143, galūnėje – 1 : 160. Taigi dažniausiai pailginami kirčiuoti balsiai. Ši sociolingvistinio kintamojo (V) kiekybės priklausomybė nuo akcentinės pozicijos buvo pastebėta ir ankstesniuose Vilniaus kalbos tyrimuose (plg. ir Grumadienė 1983), vadinasi, ji vilniečių kalboje ir toliau išlieka.

Taip pat tyrimas patvirtina ir patikslina minėtus chrestomatinius teiginius apie vilniečių balsių ilginimą. Visi tirtieji vilniečiai trumpuosius balsius *kartais* pakeičia pailgintaisiais *kirčiuotuose žodžio kamieno* skiemenyse, pvz., *bendri.ja, didžiū.lė, dokū.mentus, pri.mena, rá.sti, sá.vo, ski.riasi, šeški.nė, ši.tas, ti.piškas, ū.župj, viršuli.škės, vi.siškai* ir kt. Trumpųjų balsių ilginimo reiškinių esama ir kirčiuotame tiek (a) absoliučiam, tiek ir (b) neabsoliučiam žodžio gale, pvz., a. *ateini., baisū., čiá., draugiškesni., dú., gali., geresni., gyvení., kažkadá., lietuvojė., metú., negaliú., palangá., stovyklá., vi.sí.* ir kt.; b. *butú.s, diená.s, gražú.s, kelí.s, kuri.s, naktimí.s, namú.s, nykú.s, patí.ks, saugú.s, skardá.s, šali.s, vagí.s, visú.s, žmogú.s* ir kt. Vis dėlto *žodžio galq*, kitaip nei kamiene, ilgina *ne visi* vilniečiai (žr. 3 lentelę).

¹¹ Skiemens tipą lemia skiemens pagrindą sudarantis balsis: trumpųjų skiemenų pagrindas – trumpasis [V], pailgintųjų – iki pusilgio ar ilgojo garso pailgintas balsis [V./V̄].

Informantai	Pailgintųjų variantų santykinis dažnumas (proc.)	
	žodžio kamiene	žodžio gale
18 m. vakarinės m-klos moksleivė	2	0
19 m. VPU studentė	1	1
19 m. TSPMI studentas	8	1
20 m. suaugusiųjų m-klos moksleivė	23	5
21 m. garso režisierius	15	5
21 VDA studentė	7	1
22 m. suaugusiųjų m-klos moksleivis	92	44
22 m. VU soc. darbo studentė	3	0
25 m. inžinierius	19	3
25 m. bibliotekininkė	17	0
26 m. administratorė	5	0,3
28 m. spaustuvės darbuotojas	84	35
30 m. architektė	8	2
36 m. biologė	43	12
38 m. medicinos sesuo	64	19
39 m. hidrogeologas, direktorius	47	7
40 m. NVO projektų vadovas	32	13

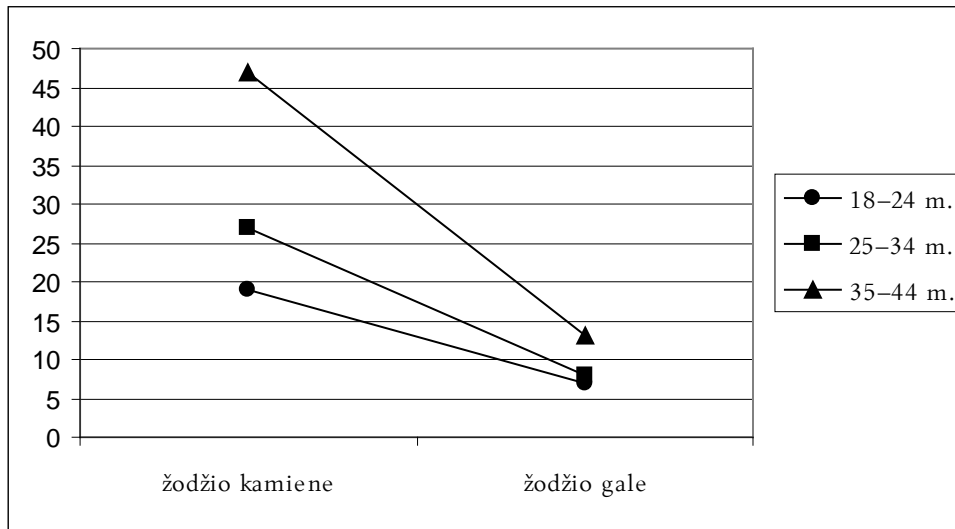
3 lentelė. Pailgintųjų variantų santykinis dažnumas (proc.) kamiene ir žodžio gale kiekvieno informanto kalboje

Pastebėta, kad tarp pailgintųjų variantų vartosenos žodžio kamiene ir žodžio gale kartais esama tiesinės koreliacijos: jei dėl kirčio informantas dažniau pailgina žodžio kamieną, jis dažniau bus linkęs ilginti ir kitoje pozicijoje, mūsų atveju, žodžio gale, esančius balsius¹². Vilniečiai, kurių kalboje kirčiuotų pailgintųjų balsių santykinis dažnumas žodžio galo skiemenyse didžiausias, dažniau nei kiti pailgina ir kirčiuotus žodžio kamiene vartojamus balsius. Įdomu, kad žodžio kamieno pozicijoje vartojamų sociolingvistinių kintamųjų pailgintųjų ir trumpųjų variantų kiekybinė opozicija paprastai išreiškiama stipriau nei gale: čia dažnesni ilgieji [V̄], o ne pusilgiai [V.] pailgintųjų variantų [V̄./V̄]

¹² Norint sistemingiau ištirti, kiek dažnesnę pailgintųjų kirčiuotų žodžio galo balsių vartoseną skatina slavų kalbų įtaka, reikėtų sudaryti specialią dvikalbių informantų imtį ir atlikti atskirą gretinamąją analizę. Vis dėlto pastebėta, kad keleto dažnai trumpuosius balsius ilginančių informantų priegaidžių tarimas panašus į tokį, koks, teigiama, būdingas lietuviškai kalbantiems rusams ar lenkams: tvirtagalė priegaidė retsykais koncentruojama ant pirmojo dvigarsio dėmens (*lá.nko, žiná.u, apsiprá.nti, dabá.r, nejá.ugi, švé.ntaja, atsítí.nka*), o tvirtapradės priegaidės pirmasis trumpasis dėmuo pailginamas kone iki ilgojo (*isimí nt, píl na, pírma*).

nariai, o galūnėje, kuri dėl retesnio ir labiau stigmatizuoto pailginimo yra žymėta pozicija, vis dėlto daugiau ilginama iki pusilgio, o ne ilgojo balsio.

Šis tyrimas atskleidė itin didelius individualius tarties skirtumus, tačiau matyti, kad vyresni (35–44 m.) informantai kamieną ir galūnę pailgina dažniau, o jauniausi (18–24 m.) – rečiau (žr. 1 grafiką).

1 grafikas. Kamieno ir žodžio galo pailgintųjų variantų santykinio dažnumo vidurkis (proc.) skirtingo amžiaus informantų kalboje

Be to, pastebėta, kad didesnis atotrūkis nuo bk ir didesnė tikimybė dažniau ilginti kirčiuotus trumpuosius balsius sietina su vyriškosios lyties kategorija. Pailgintųjų variantų vartosenos ir lyties koreliaciją atskleidžia vyrų kalboje daugiau kaip dukart nei moterų kalboje dažnesnis tiek žodžio kamieno, tiek žodžio galo ilginimas (žr. 2 grafiką).

2 grafikas. Kamieno ir žodžio galo pailgintųjų variantų santykinio dažnumo vidurkis (proc.) vyrų ir moterų kalboje

Kad vilniečių kalbos variantiškumą veikia ir lingvistiniai veiksniai, rodo jau minėtos akcentinė ir skiemens pozicijos bei pastebėta įdomi pailginimo koreliacija su konkrečiu balsiu. Dėl kirčio dažniau pailginami aukštutinio pakilimo balsiai *i* ir *u*, o žemutinių balsių *a* ir *e* pailgintieji variantai [a./a'] ir ypač [e./e'] ilginami rečiau (žr. 4 lentelę).

Pozicija	Pailgintųjų variantų santykinis dažnumas (proc.)			
	[a./a']	[e./e']	[i./i']	[u./u']
žodžio kamiene	28	5	38	38
žodžio gale	7	5	20	20

4 lentelė. Sociolingvistinių kintamųjų (a), (e), (i), (u) pailgintųjų variantų santykinis dažnumas (proc.)

Tikėtina, kad žemutinio pakilimo pailgintųjų variantų [a./a'] ir [e./e'] vartoseną žodžio kamiene gali veikti ir tarminis žymėtumas. Negalintys kirčiuoti *a*, *e* kai kurių šnektų pailginami taip, kad jų trukmė ir net kokybė beveik nesiskiria nuo bk ilgųjų-įtemptųjų balsių [a'], [e'] (žr. Pakerys 1995: 44; plg. LKA II 21–22, 31–33, žemėl. 2, 13, 14). Antros ir trečios kartos vilniečių kalbos tarmė neturėtų veikti. Be to, jei šių balsių ilginimas kamiene tebėra asocijuojamas kaip tarminis, jis neturėtų turėti teigiamo socialinio krūvio miestiečiams. Tai galėtų paaiškinti retą vartoseną ir ilginamų balsių diferencijavimą.

3.2. Kirčiuotų pailgintųjų variantų dažnumas skirtinguose kontekstiniuose stiliuose

18 m. vakarinės m-klos moksleivė	2	0	5	0	0	0
19 m. VPU studentė	2	0	0	0	0	3
19 m. TSPMI studentas	5	11	7	0	2	0
20 m. suaugusiųjų m-klos moksleivė	24	22	24	4	10	0
21 m. garso režisierius	24	9	13	10	4	0
21 VDA studentė	10	0	12	2	0	0
22 m. suaugusiųjų m-klos moksleivis	76	100	100	26	53	52
22 m. VU soc. darbo studentė	4	4	0	0	0	0
25 m. inžinierius	24	21	11	0	7	3
25 m. bibliotekininkė	23	18	11	0	0	0
26 m. administratorė	12	4	0	1	0	0
28 m. spaustuvės darbuotojas	49	63	55	27	39	40
30 m. architektė	14	4	5	2	3	0
36 m. biologė	42	61	27	13	14	9
38 m. medicinos sesuo	65	59	67	12	19	25
39 m. hidrogeologas, direktorius	51	59	30	12	8	0
40 m. NVO projektų vadovas	33	37	26	8	14	16

6 lentelė. Pailgintųjų variantų santykinio dažnumo vidurkio (proc.) stilistinė variacija kiekvieno informanto kalboje

Iš tiesų, matyti, kad kai kurie vilniečiai balsių ilginimo praktiškai nekontroliuoja ir dėl kontekstinio stiliaus iš esmės nekeičia. Vis dėlto daugiau kaip trečdaliui mūsų informantų kontekstinis stilius turi reikšmės. Šie informantai aiškiai kontroliuoja savo tartį – jų kalboje, didėjant dėmesingumui, pailgintųjų variantų santykinis dažnumas nuosekliai mažėja; taip pat matyti, kad kalbos kontrolė ryškesnė žodžio kamiene (žinoma, gali turėti reikšmės ir tai, kad kai kurie informantai apskritai praktiškai neilgina galūnės balsių arba jų kalboje stilistinė variacija yra nereikšminga).

Labiausiai intriguojantis tyrimo rezultatas būtų dalies informantų kalboje pastebėti didesni pailgintųjų variantų procentai būtent kontroliuojamuose stiliuose, tiek kamiene, tiek netgi galūnėje. Ryškiausi pavyzdžiai būtų 22 m. suaugusiųjų mokyklos moksleivis ir 28 m. spaustuvės darbuotojas. Šie informantai ne tik apskritai ilgina dažniau nei kiti, bet ir yra linkę balsių ilgumą išreikšti ryškiau, t. y. gerokai dažniau vartoja ilguosius [V̄], o ne pusilgius [V.] pailgintųjų variantų [V./V̄] narius; didėjant kontrolės laipsniui, ilguosius balsius jie renkasi vis dažniau. Informantų balsių ilginimą kontroliuojamoje kalboje galima interpretuoti dvejopai. Pailginimą galėjo paskatinti pats skaitymas –

kalbantieji informantai galėjo pailginti kirčiuotus balsius, nes stengėsi skaityti kuo raiškiau. Tačiau jei šią interpretaciją atmesime, teks manyti, kad balsių ilginimas kai kuriems vilniečiams turi socialiai reikšmingą, teigiamą krūvį. Kiek ir kaip jis galėtų būti susijęs su kalbėtojų aplinka, socialiniais tinklais, socialinėmis aspiracijomis, turėtų tapti papildomų tyrimų objektu.

Apibendrinant galima pasakyti, kad *spontaniškoje kalboje* kirčiuotus žodžio kamieno balsius ilgina *visi* tirtieji kalbėtojai, bet jų kalbos variantiškumas nevienodo laipsnio: pailgintųjų balsių santykinis dažnumas atskirų informantų kalboje svyruoja nuo 2 iki 76 proc. Žodžio gale ilgina tik dalis informantų ir pailgintųjų variantų vartosenos amplitudė siauresnė nei žodžio kamiene: [V./V'] santykinis dažnumas čia svyruoja nuo 0 iki 27 proc. *Kontroliuojamoje kalboje* (tekste ir žodžių porose), didėjant dėmesiui kalbai, kamieną ilgina jau *ne visi* vilniečiai, tačiau čia svyravimo amplitudė maksimali – nuo 0 iki 100 proc. Žodžio galo pozicijos variantiškumas mažesnis nei kamiene, tačiau didesnis nei spontaniškoje kalboje – nuo 0 iki daugiau kaip 50 proc.

Plati pailgintųjų variantų vartosenos amplitudė ir nevienoda jų stilistinė variacija atskleidžia sudėtingą ilginimo reiškinio vilniečių kalboje prigimtį – gali būti, kad egzistuoja keletas skirtingos krypties tarties normų (plg. Grumadienė 1983: 91). Ir žodžio kamieno, ir žodžio galūnės ilginimas gali būti tiek kontroliuojamoji, tiek ir menkai arba visiškai nekontroliuojamoji vilniečių tarties ypatybė. Jei vilniečių pailgintųjų variantų vartoseną nuo kalbos kontrolės laipsnio priklauso, jų dažnumas augant kalbos kontrolės laipsniui gali tiek mažėti, tiek ir didėti. Vadinas, ilginimo reiškinys vertinamas nevienodai: vieni didesnę kirčiuotų trumpųjų balsių kiekybę asocijuoja su artėjimu prie kalbos standarto, kiti priešingai – kaip tolimą nuo jo. Tai, kad žodžio kamiene ir galūnėje pailgintųjų balsių vartoseną laisvajame pokalbyje svyruoja kiek mažiau nei kontroliuojamuose kontekstiniuose stiliuose, o augantis kalbos kontrolės laipsnis ne visuomet sumažina pailgintųjų variantų skaičių, sustiprina prielaidas, kad tirtieji vilniečiai neturi vienos prestižinės tarties standarto sampratos. Vis dėlto neatmestina ir raiškesnės artikuliacijos siekimo skaitant hipotezė.

4. Apibendrinamosios išvados

Antros ir trečios kartos vilniečių trumpųjų balsių ilginimo tyrimas atskleidė keletą svarbių šio reiškinio paplitimo ir vartosenos polinkių. Visų pirma, paaiškėjo, kad pats ilginimo reiškinys yra retesnis nei galima pamanyti iš stereotipinių vilniečių kalbos vertinimų. Antra, patvirtinta, kad balsių

ilginimas priklauso nuo skiemens, akcentinės pozicijos ir konkretaus balsio. Dažniausiai pailginami balsiai *i* ir *u*, rečiau itin tarmiškai žymėti *a* ir ypač *e*. Daugiausia ilginama kamiene ir iš esmės tik kirčiuotuose skiemenyse; kone visai neilginami prieškirtiniai ir pokirtiniai skiemenys. Šis fonetiškai tikėtinas polinkis buvo pastebėtas pirmuosiuose vilniečių kalbos tyrimuose ir išlieka toliau. Su dvikalbiais rusų ar lenkų kalbėtojais siejamas ir didžiausiu vilniečių tarties trūkumu laikomas žodžio galo ilginimas lietuvių kalboje palyginti retas: tirtieji vilniečiai žodžio galūnėje ilgino beveik penkis kartus rečiau nei kamiene. Galima teigti, kad tik žodžio kamieno ilginimas laikytinas dažnesne vilniečių tarties ypatybe – kamiene kirčiuotus trumpuosius balsius rečiau ar dažniau ilgino *visi* tirtieji informantai, o žodžio galūnėje daugiau kaip trečdalis iš esmės neilgino iš viso. Be to, žodžio kamiene pailgintųjų ir trumpųjų variantų kiekybinė opozicija paprastai išreiškiama stipriau nei gale: čia dažnesni ilgieji, o ne pusilgiai balsiai, o galūnėje, kuri dėl retesnio ir labiau stigmatizuoto pailginimo yra žymėta pozicija, daugiau ilginama iki pusilgio, o ne ilgojo balsio. Taip pat pastebėta, kad pailginimo polinkis reiškiasi gana nuosekliai: jei dėl kirčio informantas dažniau pailgina žodžio kamieną, jis dažniau bus linkęs ilginti ir žodžio gale.

Be nustatytų lingvistinių veiksnių (skiemens, akcentinės pozicijos ir konkretaus balsio), ir žodžio kamiene, ir galūnėje dažnesnė pailgintųjų balsių vartoseną susijusi ir su socialiniais veiksniais. Nepaisant to, kad individualūs tirtųjų vilniečių tarties skirtumai pasirodė besą itin dideli, galima teigti, kad vilniečių vernakulą labiausiai palaiko vyresnio amžiaus kalbėtojai ir ypač vyrai – jų vartoseną vienalytiškiausia (atkreiptinas dėmesys, kad mūsų tyrime vyriausi antros ir trečios kartos vilniečiai buvo 35–44 m., taigi šią koreliaciją ateityje reikėtų tikslinti).

Įdomiausias, bet ir sunkiausias interpretuoti, tyrimo rezultatas yra ilginimo priklausomybė nuo kalbos kontrolės laipsnio. Bendrasis polinkis yra kiek pamažinti pailgintųjų variantų labiausiai kontroliuojamame stiliuje – skaitant žodžių poras. Vis dėlto itin heterogeniška individuali informantų tartis vienalyčio vilniečio tarties modelio vaizdo nesudaro, o veikiau programuoja tris vilniečio kalbėjo tipus. Pirmasis būtų ilginimo nekontroliavimas, antrasis – nuoseklus pailgintųjų variantų mažinimas didėjant dėmesingumui kalbai (tarties artinimas prie bk normų) ir trečiasis – labiausiai intriguojantis – priešinga tarties norma, kai didėjant kalbos kontrolei imama vis labiau ilginti. Būtent kontroliuojamuose kontekstiniuose stiliuose užfiksuotas didžiausias vartosenos variantiškumas gali reikšti vilniečių kalboje vykstant sociolingvistinius pokyčius. Ar tai rodo balsių pailginimą esant ne visų suvokiamą kaip relevantinę ypatybę, ar diferencijuojantis socialinį kintamojo variantų krūvį, ar

pailginimą galbūt įgaunant priešingą, nei būtų galima manyti, socialinę reikšmę – asociaciją su rimtu stiliumi ir prestižine kalba, kol kas sunku pasakyti. Žinoma, neatmestina ir tai, kad ilginimą skaitomame tekste gali lemti ir raiškesnės artikuliacijos siekimas.

Patikslinti pateiktas interpretacijas padėtų didesnės informantų imties tyrimas. Tolesniuose tyrimuose būtų aktualu nuodugniau pastudijuoti pailgintųjų balsių kiekybės rodiklius, atskiriant ilginimą iki pusilgio ir iki ilgojo balsio (manytina, kad socialiai reikšmingas visų pirma turėtų būti ryškesnis pailginimas iki ilgojo balsio, toks, kurį patys kalbinės bendruomenės nariai lengviau atpažintų kaip socialinės tapatybės žymiklį), taip pat vertėtų daugiau dėmesio skirti kokybinėms ypatybėms (balsių siaurumui, įtemptumui). Į vilniečių balsių ilginimo tyrimus būtina įtraukti ir dvigarsių ilginimą.

Literatūra

- Aliūkaitė, D. 2010. Naujasis dialektas: galimas tarminio kalbėjimo vertinimo scenarijus. *Respectus Philologicus* 18 (23), 41–57.
- DLKG₂ – Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 2 patais. leid., Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- Girdenis, A. 2002. Dėl kirčiuotų pusilgių balsių prozodijos. *Baltistica* XXXVII (2), 211–213.
- Grumadienė, L. 1983. Социолингвистическое исследование литовской речи коренных вильнюсцев. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 23, 62–101.
- Grumadienė, L. 1988. Sociolingvistinis vilniečių lietuvių kalbos tyrimas: konsonantizmas ir akcentuacija. *Lietuvių kalba ir bilingvizmas. Lietuvių kalbotyros klausimai* 27, 132–148.
- Grumadienė, L. 1989. Ilgųjų ir trumpųjų balsių priešpriešos nykimas miestiečių lietuvių kalboje. *Baltistica* III (2 priedas), 292–296.
- Grumadienė, L. 1994. Balsių kiekybės sistemų sankirta ir raida. *Baltistica* (IV priedas), 67–69.
- Hudson, R. A. 1996. *Sociolinguistics*. 2nd Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kačiuškienė, G. ir I. Kruopienė. 2008. Ilgųjų ir trumpųjų balsių realizavimas sakininės žiniasklaidos darbuotojų kalboje. *Žmogus ir žodis* 10, 38–42.
- Kristiansen, T. 2010. Investigating language in space: Experimental techniques. P. Auer and J. E. Schmidt (eds.). *Language and space: An international handbook of linguistic variation. Volume 1: Theories and methods*. Berlin/New York: De Gruyter Mouton, 528–547.

- Labov, W. 1968. The reflection of social processes in linguistic structures. In Joshua A. Fishman (ed.), *Readings in the sociology of language*. The Hague: Mouton, 240–251.
- Pakerys, A. 1995. *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Žara.
- LKA II – *Lietuvių kalbos atlasas 2. Fonetika*. Vilnius: Mokslas, 1982.
- Pupkis, A. 2006. Ką parodė Kalbos švaros dienos (1–3). Prieiga internete: http://www.flf.vu.lt/lkd/pdf/gk_straipsniai/gk_2006_5_3_8_ksd_pupkis.pdf. Žiūrėta: 2012 m. rugsėjo 17 d.
- Pupkis, A. 2007. 2007 metų Kalbos švaros dienos. Prieiga internete: http://www.flf.vu.lt/lkd/pdf/gk_straipsniai/gk_2007_11_3_11_ksd_pupkis.pdf. Žiūrėta: 2012 m. rugsėjo 17 d.
- Spolsky, B. 1998. *Sociolinguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Tagliamonte, S. A. 2006. *Analysing sociolinguistic variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tarties reikalavimai: *Būtiniausi tarties reikalavimai*. Prieiga internete: <http://www.vlkk.lt/lit/klaidos/tarties-reikalavimai.html>. Žiūrėta: 2012 m. rugsėjo 17 d.
- Vaicekauskienė, L. 2010. Kalba Vilnius: Vilniaus kalbos vaidmuo šiuolaikinėje Lietuvoje. *Nepublikuota baigiamoji projekto ataskaita*.
- Vaicekauskienė, L. 2011. Oficialioji lietuvių kalba yra negyva kalba. Žurnalistai apie lietuvių kalbos standartą televizijoje ir radijuje. *Darbai ir Dienos* 55, 191–207.
- Vaicekauskienė, L. ir R. Čičirkaitė. 2011. „Vilniaus klausimas“ bendrinės lietuvių kalbos sampratoje: metalingvistinių vilniečių komentarų tyrimas. *Darbai ir dienos* 56, 57–76.
- Vitkauskas, V. ir E. Grinaveckienė. 1997. *Lietuvių tarmių tekstai: Vilniaus miesto senųjų gyventojų šnekta*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Wolfram, W. 2009. Dialect in society. N. Coupland and A. Jaworski (eds.). *The new sociolinguistics reader*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 35–48.
- Zinkevičius, Z. 1966. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius, Z. 1994. *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Zinkevičius, Z. 2006. *Lietuvių tarmių kilmė*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Balsių ilginimas kaip sociolingvistinė vilniečių tarties ypatybė

Ramunė Čičirkaitė, Loreta Vaicekauskienė

Santrauka

Straipsnyje analizuojamas trumpųjų balsių ilginimo reiškinys vilniečių kalboje. Lietuvių kalbos normintojai šį reiškinį linkę stigmatizuoti: jis vertinamas kaip atsiradęs dėl slavų kalbų įtakos, todėl

suvokiamas kaip vengtinas ir nenorminis. Šio tyrimo tikslas yra nustatyti, kaip plačiai vilniečių kalboje paplitęs trumpųjų balsių ilginimo reiškinys, kaip jis priklauso nuo lingvistinių ir socialinių veiksnių ir nuo kalbos kontrolės laipsnio. Tyrimo empirinė medžiaga – klasikiniu Williama Labovo metodu atlikti sociolingvistiniai interviu su septyniolika antros ir trečios kartos suaugusiųjų vilniečių (18–40 metų amžiaus) (iš viso – 4,5 val. pačių informantų kalbos).

Atlikus tyrimą, nustatyta, kad trumpųjų balsių ilginimo reiškinys yra retesnis, nei buvo manyta. Be to, jis priklauso nuo skiemens ir akcentinės pozicijos: dažniausiai ilginami kirčiuoti trumpieji žodžio kamienė esantys balsiai. Su dvikalbiais rusų ar lenkų kalbėtojais siejamas ir didžiausiu vilniečių tarties trūkumu laikomas žodžio galo ilginimas lietuvių kalboje palyginti retas. Taip pat pastebėta, kad trumpųjų balsių pailginimo polinkis reiškiasi gana nuosekliai: jei dėl kirčio informantas dažniau pailgina žodžio kamieną, jis dažniau bus linkęs ilginti ir žodžio gale. Tai pasakytina apie visus tirtuosius kontekstinius stilius.

Nepaisant to, kad individualūs tirtųjų vilniečių tarties skirtumai pasirodė besą itin dideli, galima teigti, kad vilniečių vernakulą labiausiai palaiko vyresni tyrimo informantai ir ypač vyrai. Išanalizavus, kaip balsių ilginimas priklauso nuo kontekstinio stiliaus, galima daryti prielaidą, kad gali būti, jog Vilniuje egzistuoja keletas skirtingos krypties tarties normų.

Vowel lengthening as a sociolinguistic feature of Vilnius speech

Ramunė Čičirkaitė, Loreta Vaicekauskienė

Summary

The paper focuses on vowel lengthening in Vilnius speech. This feature has been stigmatised by Lithuanian language planners as a feature of Slavic origin, which has influenced Vilnius speech and therefore has to be avoided as non-standard and incorrect. The aim of the study was to find out how frequent the lengthening of short vowels is in the speech of Vilnius and how it depends on linguistic and social factors and self-monitoring of speech. The research is based on the classical Labovian interview with seventeen second and third generation residents of Vilnius (aged 18–40), 4.5 hours of speech in total.

The research has shown that vowel lengthening is far from common in Vilnius speech. It depends largely on the type of syllable and the place of stress; the lengthening mostly affects just stressed syllables and usually in word stem. The lengthening of short inflectional endings, which is highly associated with Russian or Polish accent and regarded as the worst feature of urban speech, seems to be extremely rare. It has also been shown that the tendency to lengthen manifests itself quite consistently; informants who lengthen stressed vowels in the stem of the word more often than others tend to lengthen syllables at the end of the word. This applies to all contextual styles.

In spite of relatively big individual difference in speech of informants, the research revealed that vowel lengthening in Vilnius speech is mostly used by the oldest of our informants and by men more than women. The dependence of vowel lengthening on contextual style turned out to be quite controversial and may point to the development of different speech norms in Vilnius.

Įteikta 2012 m. rugsėjo 27 d.

1 priedas. Projekto „Kalba Vilnius“ sociolingvistinio interviu klausimynas

I. APIE RESPONDENTĄ

[Pirmiausia norėčiau pateikti keletą trumpų klausimų apie Jus.]

1. Jūs gimėte Vilniuje, ar ne? Ar visą laiką čia gyvenote?

2. O Jūsų tėvai? Kur gimė Jūsų mama ir tėtis?

3. Ar jūs turite šeimą? Kur gimė Jūsų vyras/žmona?

[Jei sutuoktinis nelietuvis] Kokia kalba bendraujate namie?

4. Kiek Jums metų?

5. O ką esate baigęs/studijuojate? Kokia Jūsų specialybė, profesija? [Jei dirba] Koks Jūsų užsiėmimas, kuo dirbate dabar ir kuo dirbote anksčiau?

II. LAISVAS POKALBIS APIE VILNIŪ

[Dabar norėčiau paprašyti papasakoti apie Vilnių. Turiu keletą klausimų, nuo kurių galėtume pradėti.]

6a. [Vyresniems respondentams] Kurioje miesto dalyje gyveno Jūsų šeima, kai Jūs buvote mažas? Kaip atrodė tas rajonas?

- Ar Vilnius šiandien labai pasikeitęs? Kas pasikeitė labiausiai? Kaip vertinate šias permainas?

6b. [Visiems] Kuris Vilniaus rajonas Jums labiausiai patinka?

- O kur gyvenate? Ar čia Jums patinka? Jei turėtumėte galimybę, ar išsikeltumėte kitur? Kur ir kodėl?

6c. [Visiems] O ar Vilnius – saugus miestas? Ar esate girdėjęs istorijų apie vagystę autobuse ar parduotuvėje, įsilaužimą, apiplėšimą ar užpuolimą? Gal pačiam tai yra nutikę? Papasakokite.

7. Jei lygintume su kitais Lietuvos ar Europos miestais, ar Vilnius kuo nors išsiskiria? Kuo? Miesto atmosfera ar išvaizda?

- Kaip vertinate didmiesčiams įprastus ant sienų piešiamus grafičius? Kai kas juos laiko jaunimo saviraiškos, miesto kultūros dalimi, o kai kam jie atrodo aplinkos žalojimas. Kokios nuomonės būtumėte jūs?

**8. Ar galėtumėte apibūdinti, koks yra tipiškas vilnietis? Ar jis kuo nors skiriasi nuo, pvz.,
tipiško kauniečio?**

- O ar keičiasi Vilniaus gyventojų sudėtis? Ar į miestą atvyksta daug naujų žmonių iš kitur?
Ar jūs juos pastebite?

- Ar galėtumėte pasakyti, kad vilniečiai yra kūrybingi, linksmi, patenkinti žmonės? Kodėl
taip/ne?

9. O kokie žmonės gyvena Jūsų rajone? Kokie yra Jūsų kaimynai? Ar su jais bendraujate?

- Gal yra buvę kokių nutikimų su kaimynais? Papasakokite.

10. Pasakokite, kaip leidžiate laisvalaikį? Ar dažnai einate į miestą?

11. Ar daug keliaujate? Ar vaikystėje su tėvais irgi keliaudavote?

- [Jei atsako neigiamai] Tai vasarą praleisdavote/praleidžiate mieste?

III. TESTAS

[Dabar prašytume Jūsų balsu perskaityti pateiktą tekstą.]

Senelė keldavosi dar su saule. Laukdama, kol aš pabusiū, imdavosi visų įprastų darbų. Nemąstydamo, kurį pirmą pradėti. Išleisdavo antis, pašerdavo šunis, pakurdavo krosnį. Paskui tipendavo paežerėn įsitikinti, ar tebėra trys mūsų valtys. Tas valtis dar jos tėvas buvo pirkęs. Ypač jai patiko ta, kuri raudonais šonais, blizganti kaip šilkas. Vaikystėje tarp brolių ne vienas mūsų dėl jos buvo kilęs – kuris pirmas irkluos. O šiandien tįso perrudusi, vargu ar kas dėl šios valtės mušis. Niekam nereikalinga toliau plūduriuos, kol supus, kaip nutiko irklams, šiandien pakastiems čia pat, paežerėje. O štai valtimi dabar jau tik priplaukusios antys grožisi, gal dar keli suodini žvirbliai.

Senelė pamažėle sukdamo atgal, niūniuodavo mūsų mėgstamą dainą, kaip vanagėlis pilkas vištą nupešė. Rudenį, žolę nuklojus šalnos pakąstiems medžių lapams, ir žiemą pasnigus kopimas įkalnėn ypač vargindavo jos silpną širdį, tad grįžus tekdavo gulti lovon. „Tai truks tik akimirka, Dievas mato, kiek pabūsiu, pagulėsiu po vargų ir kelsiuos, – sakydavo, – duoną reikia kepti – antraip tris dienas kilusi tešla bus perrūgusi ir prie krosnies sienelės šildomas raugas taps niekam tikęs“. „O ir trobos kiekvienas pakampis dulkių pilnas. Gerai, kad bent kulti šiais laikais nebereikia“. Trūks plyš viską nudirbdavo pati. Pasakymas „darbas – ne vilkas“ – ne mano senelei.

Kai nubusdavau, namų kuopimas būdavo pasibaigęs. Ant stalo – tikri turtai: garuodavo duona, šalia – šviežias sviestas, senelės pirktas pyragas. Pilvas tik gurgt, aš čiupt duonos riekę! Atsisėdi lauke prieš saulę, senelę greta sodini, ir visu balsu traukiam vanagėlio dainą.

Tokius kaimo vaizdus man nupiešė vaikystės vasarų atmintis. Daug kas mano, kad jie turėtų būti patys brangiausi. Tačiau man brangus ir Vilnius, jo burtai. Tikiuosi, kad gyvenimo kely pusę vėjai prie senatvės durų supūs visus – ir miesto, ir kaimo – prisiminimus.

[Dabar prašytume Jūsų perskaityti pateiktus žodžius, bus tikrai lengviau nei tekstą.]

duoną – duona

saulę – su saule

valtis – valtys

antis – antys

su visu – visų

vargu – vargų

keli – kely

kuri – kuri

supus – supūs

tris – trys

truks – trūks

tai mano namas – jis mano kitaip

mušis – mūšis

pabusiū – pabūsiū

pakastiems – pakąstiems

perrudusi – perrūgusi

senelė – sienelė

kopimas – kuopimas

tėvas – Dievas

suodini – sodini

nupešė – nupiešė

pilnas – pilvas

Vilnius – vilkas

pilkas – šilkas

pirmas – pirktas

kulti – gulti

burtai – turtai

nesutariu su vadovu – sveikina vadovus
pasitiki šeimininku – turi du šeimininkus
mėgaujasi turtu – sukaupė didžiulius turtus
giriasi pirktu megztniu – dovanoja pirktus megztnius
su pilnu pilvu – prisikimšo pilnus pilvus
džiaugiuosi šiltu rytu – prisimenu šiltus rytus
su pirmu paukščiu – prisimenu pirmus žodžius
pykstu ant tavęs – pyksti dėl niekų
pažiūriu filmą – tu pažiūri į mane
klystu rašydamas – tu žaisdamas vis klysti
siekiu pergalės – tu sieki pripažinimo
pakenčiu šunis – pakenti prastą orą
įsirėžiu į sieną – įsirėži į medį